
Muž, jenž odmítl Nobelovu cenu

Muž, jenž odmítl Nobelovu cenu

EKONOM

5.3.2009, rubrika: Věda & technologie, strana: 50, autor: Aleš Bluma

SERIÁL: VYNALEZENO V ČESKU

Václav Dolejšek dal své schopnosti do služeb odboje proti nacistům. Za odvahu zaplatil životem.

Když byl v roce 1924 švédský profesor Manne Siegbahn navržen na Nobelovu cenu, chtěl k seznamu vyznamenaných připojit i českého vědce Václava Dolejška. Teprve devětatřicetiletý autor několika objevů z oblasti spektrografie ze skromnosti odmítl. Ocenění, na něž místo sebe navrhl svého přítele, zakladatele polarografie Jaroslava Heyrovského, nakonec nedostal. A Heyrovský na ně čekal dalších 35 let.

Co rok, to úspěch Václav Dolejšek se narodil 20. února 1895 v Praze, kde také vychodil reálné gymnázium v Křemencově ulici. V roce 1914 nastoupil studia fyziky a matematiky, jenže už rok na to byl odvelen na frontu a vrátil se až do osvobozené vlasti. Ve zkráceném studiu získal za jeden rok diplom a nastoupil jako asistent profesora Bohumila Kučery do Fyzikálního ústavu Univerzity Karlovy. Rok nato obhájil rigorózní práci, v níž se už zabýval skládáním barev. V ústavu se seznámil i s Jaroslavem Heyrovským, s nímž ho spojilo celoživotní přátelství. Koncem roku 1921, po smrti profesora Kučery, Dolejšek odjel na univerzitu ve švédském Lundu k zakladateli rentgenové spektroskopie profesoru Mannemu Siegbahnovi. Následujícího roku uveřejnil světový objev: na vzorcích uranu, thoria a bizmutu prokázal dlouho hledanou sérii N rentgenových spekter.

Po publikaci objevu v časopise Nature se vyrojila řada kritiků, kteří jeho výsledky zpochybňovali. Dolejšek provedl celou řadu dalších důkazů a svůj objev nakonec obhájil. V následujícím roce se vrátil zpět do Prahy, kde byl o další rok později jmenován docentem experimentální fyziky na přírodovědecké fakultě. V roce 1925 začal přednášet. Na rozdíl od jiných činností v této příliš úspěšný nebyl. Ačkoli měl velké osobní kouzlo i nadšení pro obor, byl typickým laboratorním vědcem a jeho přednášky byly chaotické a pro studenty často nepochopitelné.

V roce 1926 založil laboratoř rentgenové spektroskopie, která se díky Dolejškovým kontaktům proslavila po celém světě. Záhy se ale nepohodl s vedoucím ústavu, profesorem Augustinem Žáčkem, který na svého asistenta a jeho vědecké úspěchy zřejmě žárlil, a laboratoř se musela stěhovat. Zachránil ho přítel Heyrovský, který mu nabídl prostory ve svém ústavu. Mzdu mu ale nabídnout nemohl, jeden z nejlepších českých fyziků tak pracoval zdarma. Rok poté prosadili Dolejškovu kolegove jeho jmenování profesorem. A to i přes odpor jeho rivala Žáčka, který mu zuby nehty bránil. V půli roku 1928 tak Václav Dolejšek konečně získal profesuru a začal dostávat plat.

Evropské prvenství Do roku 1931 se okolo profesora Dolejška vytvořil kruh doktorandů a asistentů, který mu umožnil založit první evropský Spektrografický ústav při přírodovědecké fakultě Karlovy univerzity. V téže roce institut začal spolupracovat se Škodou Plzeň. Partnerství vyústilo v roce 1933 do zřízení společné laboratoře aplikované fyziky, již prakticky financovala Škodovka. O několik let později, když nacisté uzavřeli české vysoké školy, podařilo se skoro celému Dolejškovu výzkumnému týmu v laboratoři zachránit. Museli ovšem odejít zahraniční vědci a pracovat nemohli badatelé židovského původu. Části osazenstva se podařilo ještě těsně před okupací emigrovat a pokračovali potom ve vědecké práci v USA. Profesor Dolejšek jako vlastenec emigraci odmítl. V laboratoři zůstal jen jako konzultant, když se však Škodovka přeorientovala na válečnou výrobu pro okupanty, opustil i toto místo. Od roku 1940 byl na trvalé dovolené a zabýval se bilancí své práce a psaním příručky rentgenové spektroskopie.

Z vědce odbojářem Práci na knize Václav Dolejšek nakonec nedokončil. Hned od počátku okupace se zapojil do odboje. Pracoval v České národní radě a byl členem největší vojenské odbojové organizace ÚVOD, do jejíž služeb dal své fyzikální znalosti při stavbě ilegální vysílačky. Ta zajišťovala spojení s českou exilovou vládou v Londýně. Gestapu se nakonec podařilo skupinu Ataman, v níž byl Dolejšek začleněn, odkrýt a koncem roku 1944 následovalo zatčení. Po tvrdých výsleších, během nichž nic neprozradil, skončil v koncentračním táboře v Terezíně, kde 3. ledna 1945 zemřel na úpalici. Měsíc před svými padesátinami.

Václav Dolejšek za svou odbojovou činnost dostal Československý válečný kříž in memoriam. Jeho obět připomíná pamětní deska na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy a Dolejškova posluchárna na Matematickofyzikální fakultě tamtéž. Jím vybudovaný Spektroskopický ústav byl včleněn do Fyzikálního ústavu Akademie věd.

***

Co je »série N«?

Každá látka buď vydává, nebo pohlcuje záření v různých vlnových délkách, které dohromady tvoří spektrum. To je u každé látky jedinečné. Spektra se zkoumají mimo jiné za pomoci rentgenu, jehož paprsky po dopadu vyvolají záření obsahující i složku jedinečnou pro daný materiál. Ta se dále rozkládá na různé, charakteristické série. Série K a L objevil v roce 1908 Brit Charles Grover Barkla, sérii M v roce 1916 švédský profesor Manne Siegbahn, sérii N v roce 1922 Václav Dolejšek.

SERIÁL O VYNÁLEZECH

Lampa, předchůdkyně žárovky – I. Puluj (Ekonom č. 4/2009)

Tekuté krystaly – F. Reinitzer (Ekonom č. 5/2009)

Gelové čočky – O. Wichterle (Ekonom č. 6/2009)

Polarografie – J. Heyrovský (Ekonom č. 7/2009)

Senzory glukózy – D. Lím (Ekonom č. 8/2009)

Série N rentgenového spektra – V. Dolejšek (Ekonom č. 9/2009)